

JOSEF BENEŠ

NÁRODOPISNÁ DOKUMENTACE — NALÉHAVÝ ÚKOL VLASTIVĚDNÝCH MUZEÍ

Zákon o muzeích a galeriích ukládá vlastivědným muzeím za úkol dokumentovat hmotnými doklady vývoj příslušné oblasti se zdůrazněním jejich charakteristických rysů. A právě v tomto ohledu hrají v dokumentaci velkou roli předměty národopisné, jejichž lokální různorodost tvarová i barevná dokresluje výrazně a zajímavě specifickou vývoje a podtrhuje odlišnost od jiných oblastí. Jestliže zdůrazňujeme ale právě teď význam národopisné dokumentace, není to proto, že bychom chtěli jiné sbírkové obory snad podceňovat, je to proto, že dnešní doba vyžaduje, abychom této otázce věnovali mimořádnou pozornost. Není žádným tajemstvím, že množství národopisných sbírek v našich muzeích je v poměru k ostatním oborům velmi pozoruhodné. Zrovna tak je obecně známo, že většina sbírek pochází z konce století, z období národopisného ruchu okolo Národopisné výstavy pražské r. 1895. Protože v pozdějších desetiletích se sběru národopisných předmětů zdaleka nevěnovala taková pozornost, takže právě mluvíme o stagnaci, nebyly sbírky většinou doplňovány a jsou tedy v časovém sledu velmi kusé. Kromě toho ještě byly shromažďovány s rozhodujícím aspektem estetickým a tedy omezeny na lidové umění, keramiku, výšivky, lidové kroje, obrázky na skle, malovaný nábytek apod., takže po stránce druhové jsou rovněž kusé. Konference etnografů-muzejníků v Martině r. 1954 a v Bystřici r. 1958 upozornily naléhavě na nejdůležitější pobídku k rychlému soustředění národopisných dokladů v muzeích — na nebezpečí z prodlení! V jiných oborech tohoto nebezpečí není nebo aspoň ne v takovém rozsahu. Všem je nám známo, že rychlý postup socializace vesnice znamená takové změny ve způsobu života, že mnoho věcí donedávna sloužících ještě životu a mnoho věcí trpěných jako zbytky starého způsobu života je dnes odsouzeno k zániku.

Nelze spoléhat, že staré hospodářské nářadí a předměty zařízení domácnosti zůstanou uchovány na půdách a v komorách, jak to bývalo dřív běžné. Novodobé životní tempo to nedovoluje, zbytečné a překážející věci musí zmizet. Není snad třeba dokazovat, co by se stalo, kdyby muzea nesoustředila co nejrychleji typické předměty v dostatečném výběru pro vědecké a osvětové účely — je tu nebezpečí, že by se později nedaly tyto věci už pro muzeum získat a že by musely být v budoucnu pracně a nákladně rekonstruovány. A dnes je ještě možno získat je pro sbírky i s potřebnými údaji pro vědecké hodnocení v dostatečném množství a s možností výběru, a to nejen v oblastech národopisně zachovalých, ale i v oblastech ostatních, zdánlivě už „sterilních“. Příklady některých muzeí, jež si uvědomila tuto povinnost, ukazují, že v národopisné dokumentaci jsou stále značné možnosti, ale že nebudou dlouho. Zkušeností z jejich práce je nutno využít, poněvadž v okresních a místních muzeích nejsou většinou vůbec specializovaní etnografové a ani krajská muzea nejsou tak vybavena, aby se mohla ujmout těchto úkolů v plném rozsahu. Otázkou je, jak zajistit tento úkol za současného stavu, tj. v těch podmínkách, v nichž okresní a místní muzea dnes pracují. Jde o to, co z národopisných předmětů sbírat a jak to provádět?

Nejprve několik slov o tom, co sbírat! Předpokladem úspěšné práce je revize sbírek v muzeu uložených, již se zjistí, co ve sbírkách chybí, pokud jde o jednotlivé obory (druhový moment), co je třeba sbírat, pokud jde o postižení celé oblasti (geografický moment), a co sbírat, pokud jde o doložení celého vývoje (časový moment). Zjistí-li se

např., že není dokumentován vývoj zemědělského a řemeslného nářadí, znamená to, že těmto oborům bude třeba věnovat hlavní pozornost. Zjistí-li se, že sbírky dokládají poměrně dobře jednu část okresu, ale velmi málo jeho jinou část, věnujeme jí pozornost v dalším sběru. Přitom se musí brát ohled na podmínky a potřeby — je samozřejmé, že zátopovým oblastem musíme věnovat pozornost přednostně a dokumentovat je s největším možným urychlením.

Zjistí-li se, že v některém oboru nebyly sbírky od konce minulého století doplňovány, zaměří se sběr na doplnění sbírek z novější doby, a to až do současnosti. Té se obvyčně nevěnuje v muzeích dost pozornosti v oboru národopisu, jakoby už nebylo nic, co by muzeum mělo zachytit. A je tu např. obor lidové výroby, jež využívá osvědčených výrobních způsobů, technik a dovedností k výrobě užitkových předmětů pro současnou potřebu. Je tu další možnost sledovat podíl lidových tradic v současném kulturním životě oblasti, jak se projevuje v národopisných slavnostech, v práci souborů písní a tanců, v literatuře a výtvarném umění apod. V tomto ohledu je mnoho zanedbáno a zapomíná se na to, že by národopisné předměty mohly oživit expozice současnosti, přetížené zpravidla papírovými doklady tak, že se stávají pro návštěvníka nezajímavými. Málo muzeí užívá národopisných předmětů v expozici socialistické výstavby a je to ke škodě věci.

Při soustřeďování dokladů bude třeba dohodnout se vzájemně tak, aby byly vyjasněny zájmové sféry krajského, okresního a místního muzea, zvláště pokud se týká významných věcí, přesahujících místní význam. Nebude na škodu, budou-li některé věci soustředěny ve všech třech muzeích — větší škoda bude, jestliže některý jev nebude dokumentován v žádném z nich!

A teď několik poznámek k otázce, jak zajistit v muzeích národopisnou dokumentaci. Nemusím připomínat, že nejde jen o soustředění národopisných předmětů. S nimi je třeba zachytit potřebné údaje o vzniku, použití, pojmenování, rozšíření apod. s podrobnostmi, jak je mohou uvést jen pamětníci a místní znalci. Fotografie z užití předmětu v terénu, nákrasy a autentické záznamy, to vše zvyšuje dokladovou hodnotu sbírkových předmětů. Tím nechci říci, že by sběr dokladů mohl provádět jen školený etnograf. Je naopak žádoucí, aby pro tuto práci byl získán nejširší kolektiv spolupracovníků, u nichž je třeba počítat se zájmem o věc. Ostatní se dá zajistit. Nejlépe se podaří zvládnout tento úkol tam, kde se vytvoří při krajském muzeu národopisný kolektiv, který se bude starat o soustavné provádění se zřetelem na zaměření jednotlivých muzeí podle plánu krajské sítě muzeí a galerií. Koordinace práce, která je úkolem krajských muzeí jako středisek muzejní a vlastivědné práce v kraji, umožní dobře využít všech pracovníků, kterých asi nebude v žádném kraji nazbyt. Je proto třeba, aby těch, kteří jsou k dispozici, bylo co nejlépe využito. Členy těchto kolektivů, jež vedou etnografové krajských muzeí, mohou být vlastivědní pracovníci z řad učitelů, kronikářů, členové vlastivědných kroužků, souborů písní a tanců apod., které je pro tuto práci třeba podchytit. K propagaci je možno použít výhodně vesnických novin, s nimiž mají dobré zkušenosti např. ta muzea, jež si v nich zajistila pravidelný vlastivědný koutek.

Kromě otázky pracovníků jsou v praxi ještě další problémy, jež často jsou obtížné, např. otázka získání skladovacích prostorů hlavně pro rozměrné nářadí a nástroje zemědělské, které také pro nedostatek místa není v muzeích většinou vůbec zastoupeno. Také otázka dopravy rozměrných předmětů z vesnic do muzea bývá obtížná. A k tomu často přistupují ještě obtíže finanční, a to i tehdy, jde-li o uznávací částku jako náhradu za materiál — i to je obtížné při velmi omezených prostředcích některých muzeí. Znamená to pro muzejní pracovníky jedno: stanovit si v plánu, co bude muzeum nejnuteněji potřebovat z toho všeho, co je možno shromáždit, a především to, čemu hrozí nejdříve zánik. Pokud muzeum samo nepřeveze hodnotné věci do svých sbírek, upozorní na ně příslušné muzeum vyššího typu, tj. muzeum okresní nebo krajské. Už to tak některá muzea provádějí jako projev nových vztahů mezi muzei, jež si práci budou koordinovat, vzájemně si pomáhat.

Poněvadž doklady způsobu života na vesnicích rychle mizejí, jak se může každý přesvědčit např. na lidových stavbách, na bytovém zařízení, oděvu apod., je věcí muzeí, aby zajistila dokumentaci toho zanikajícího i toho nového, co v současném životě vzniká jako produkt nových podmínek. Nepomůže tu odvolávat se na nedostatek pracovníků,

prostoru na uložení, či na nedostatek času a prostředků. Je třeba organizovat práci za pomoci kolektivu dobrovolných spolupracovníků, jimž ovšem musí muzeum zajistit podmínky tak, aby mohli v práci pro muzeum uspokojit své vlastní zájmy. Dobrovolná práce má právě v oboru národopisu tak skvělou tradici, že je třeba ji udržovat a pěstovat. Není rozhodně přežitkem, ale trvalou formou práce, nikoliv nouzovou pomocí, jak se omylem někteří pracovníci v muzeích domnívají. V budoucnu se dá očekávat, že lidé při zkracování pracovní doby budou hledat i ve vlastivědné práci účelné vyplnění volného času, ježto budou moci uplatnit v ní své zájmy a dovednosti k osobnímu uspokojení a ve prospěch celku. Muzea se musí postarat o to, aby získala vážné zájemce o vlastivědnou práci a umožnila jim rozvoj jejich zájmů.

Nakonec ještě zmínku o ochraně národopisného materiálu v muzeích. Není to zrovna potěšující pohled, setkáme-li se ve vlastivědných muzeích s naprostým nedostatkem péče o sbírky, jež představují kulturní hodnoty a původní prameny pro vědecké poznání. Není výjimkou, že najdeme pod dřevěnými předměty hromádky červotočiny, textilie vystavené bezohledně světlu, prachu, vlhku i škůdcům, předměty zaprášené, jakoby na nich ani trochu nezáleželo. Taková muzea neplní jednu ze základních funkcí muzea — ochranu památek a dokladů, jež jsme povinni odevzdat v dobrém stavu příštím generacím. Jestliže s uznáním hodnotíme obětavou práci předcházejících generací při soustředování národopisného materiálu v muzeích, znamená to současně nejen pečovat o tyto památky a doklady, ale rozmnožovat je tak, abychom příštím generacím uchovali pokud možno úplný a názorný obraz o kultuře a způsobu života našeho lidu

JOSEF DOLEČEK

PRÁCE KAMENÍKŮ V KLÁŠTERCI NAD ORLICÍ

O práci kameníků v národopisné literatuře máme pramálo zpráv, ač jsou důležité jak pro poznání jejich života, tak i např. pro studium lidové architektury. Josef Doleček, kronikář v Klášterci n. Orl., zaznamenal několik dat o práci kameníků v tamních pískovcových lomech, které tu uveřejňujeme:

Nejprve se začal kámen lámat v lese dodnes zvaném „Kněžství“, kde jsou stopy z bývalých výkopů i pozdějších navážek; to bylo asi v 16. stol., kdy se zakládal klášter Cypriáků. Asi v první polovině 19. století začalo se s lámáním kamene v osadě Zbudově u Kalousů u čp. 19. Pracovalo se zde mnoho let velmi pracně, ježto stěny kamene ležely na plocho a nebylo je proto možno „kácet“. Bylo nutno je prosekávat, jak se tomu tehdy odborně zde říkalo „šramovat“. „Šramaři“ měli kovárnou přímo u lomu a zde si každý z nich ostřil „špice“ sám. Celoročně i v zimě zde pracovalo 10—15 lidí. Vyráběly se zde žlaby do chlévů, dlážky, „futra“ ke dveřím a oknům, stírky na vodu, trnice na tření máku, hrubé brusy, plotny na můstky, propustě, spodky pomníků, rámce a obložení na hroby, sloupy, komínové hlavice a komínové desky, silniční patníky a mnoho jiného. Odpadového kamene se používalo na základy budov i na jejich stavby.

V roce 1902 se zde odkryl nový lom, tak zvaný Rychetský, a to na pozemku čp. 7. Zde bylo možno stěny „kácet“ a proto se zde začalo pracovat ve větším měřítku a v předešlém lomu se pracovat přestalo. „Kácení“ stěn urychlilo práci, avšak bylo pro pracující životu nebezpečné, ježto svislé stěny se podkopávaly a pak „kácely“. Po odkrytí vrchního materiálu, zeminy, se zjistila síla stěny a podle toho se začalo s podkopem. Ten byl nízký a úzký, takže se podkopávalo většinou v leže. Když podle odhadu byla stěna dostatečně podkopána, „umázl se mastnicí roh“, sousedící s pevnou stěnou. Jeden člověk pozoroval, zda se v hlíně (mastnici) netvoří trhlinka, druhý zatím v leže podkopával a býval většinou celým tělem pod stěnou. Jakmile se v hlíně objevila trhlinka, byl jen vlasová, přestalo se podkopávat. Byla již naděje, že se celá stěna, mnohdy až 15 m dlouhá a 2—3 m silná, utrhne, ježto „pracuje“. Počalo se proto povalení stěny napomáhat svrchu. Řadou za sebou se zde do spáry mezi stěnami zarážely buď klíny nebo dřevěné sochory s kovaným koncem. Když to nepomáhalo, lila se do spáry voda a někdy k tomu přivezli i hasičskou stříkačku a ta byla nejradikálnější.

V tomto lomě pracovalo 20—30 lidí a bývalo tu živo a veselo. Kameníci za práci dostávali mzdu od metru a proto jejich „paličky“ jen jen klepaly a „špice“ se kmitaly. Někteří štípali kámen řadou klínů, jiní vozili na kolečkách odkrývku, formani nakládali těžké kvádry, někdy i pomocí rumpálu, který tam dosud opuštěně trčí. Zde práce začínala na jaře s prvním sluníčkem. Vyvezl se sníh, kovárna se rozdýmala a markytán Antonín Vágnér, sám bez groše, donesl na dluh od Buchtelů (čp. 4) kamennou butelici čisté žitné prostějovky, koš rohlíků a housek a tašku vuřtů. Neplatilo se, kapsy byly po zimě prázdné. Ale byla už naděje na nový výdělek.

Na první máj se kameníci připravovali několik dní předem. Vyhledali si nejdelší „hráz“ a ta se z panského lesa ztratila, i kdyby na ní hajný seděl. Když se večer před 1. májem stavěla, byli všichni kameníci i dělníci z dolu přítomni a máj se zapil jak náleží. Přivezlo se pivo, čistá zednická v kamenné bandasce, housky a vuřty. Harmonika hrála dlouho přes půlnoc a kameník František Křehký byl šprýmař a zpěvák nevyčerpatelný. Někteří hlídali máji do rána, někteří zůstali přes noc v hájku.

Největší konjunktura byla v l. 1900—1904. Tehdy se stavěly mosty, silnice a tak zboží šlo na odbyt a kámen se vozil až na Moravu do Šumperka. Rovněž na stavby v dalekém okolí se dodával pískovec ze známého kláštereckého lomu. Z něho se zdily dolní sokle, stodoly, pilíře atd. Mistr Josef Kalous z čp. 38 ani nestačil chodit s metrem, tužkou a knížkou. (Pracoval v l. 1900—1913.) Potom však cement začal vytlačovat kámen, odbyt slábnul a bylo zle. Za první republiky kameníci vymírali na souchoť, nových již nebylo zapotřebí a ruch v rychetském lomu utíchal. Jenom František Nun ze Zbudova čp. 15, silný a ramenatý, pilný a šikovný vzdoroval nejdéle. Dlouho ještě sám zde kácel stěny, sám štípal a lámal, sám sekal a „šalíroval“, sám v kovárně dýmal a ostřil. Poslední stěnu, kterou skácel r. 1942, již nezpracoval, zemřel r. 1943; ta zde leží dodnes. Tak zaniklo kamenictví v Klášterci n. Orl.

Z DOSAVADNÍCH VÝSLEDKŮ AKCE DOPISOVATELŮ

V r. 1958 zahájili jsme organizaci dobrovolných pracovníků-dopisovatelů z venkova, abychom za jejich pomoci se snažili o doplňování zpráv z různých míst našich zemí a z různých oborů pro národopisný soupis, národopisné mapy a jiné účely. Na dotazník č. 1 o lidovém nábytku a interiéru, který jsme loni rozeslali, došlo na 200 odpovědí a dosavadní výsledky přinesly hojně, cenné a zajímavé příspěvky. Upozorňujeme zatím alespoň na některé z odpovědí, které jsou pro svůj obsah nebo metodu zachycení významné.

V novodobém národopise považujeme za příliš jednostranné všimát si jen forem; chceme více a saháme hlouběji: předměty slouží člověku v životě i práci, člověk je vytvořil a mění je podle svých potřeb, proto také hledáme za nimi život tvůrce a uživatele a ten chceme ukázat v jeho složitosti a vztazích. Proto vítáme ty příspěvky, které vyhověly našim výzvám a odhalují život jedinců i jako příslušníků určité společenské vrstvy. V předchozích dobách nebylo věnováno dost pozornosti rozdílům mezi společenskými vrstvami a ohledům k majetnosti rodin. Zařazují proto některé z odpovědí, které dávají nahlédnout do takovýchto poměrů:

Otázka o obydlí podruhů. *„Za dřívějších dob byli na statku jeden, dva nebo tři podruzi. Za byt jim sloužila toliko jedna místnost a nějaký kumbál pod schody na půdu nebo kvelbik u vchodu do sklepa. Ve světnici měli odpočítaná prkna na podlaze a tak měli obytný prostor přesně vymezený. Z toho se nám dochovalo rčení »každej po svým prkně«. Proto kladli na postel velkou tabuli, která tvořila stůl a mnohdy lože některému spáči. Tím byl získán prostor. Někdy byl stůl upraven jiným způsobem. Větší prkno viselo na dvou skobách na zdi a ve vodorovné poloze bylo přidržováno řetízky. Když se řetízek oděpnul, deska se sklopila ke zdi. Tomu říkali prostě prkno. Když hospodyně řekla »zvedni prkno, budeme jíst«, každej už věděl, o co jde.“*

Zaslal Antonín Vašmucius, dělník, Kralovice.

Otázka o místech ke spaní: *„Rozkládacích lavic se používá dodnes. Starý název byl »kanapě«, stávalo v »hrobě seknicí“ a obyčejně bývalo pro služku. Hrobá seknice je totožná s dnešní kuchyní, protože sporák je přestěhován v tomto století z černé*

kuchyně do hrobě seknice. Těchto lavic se používalo tam, kde bylo moc dětí. Můj otec měl šestnáct sourozenců a teprve když se měla jeho nejstarší sestra Tonka vdávat, teprve dostala postel, jinak spávala na lavici, děcka na peci.“

Zapsal Jaroslav Mackerle, Jevíčko.

„V rohu sednice stála postel, ta mněla čtyry sloupky a strop z prken. Na tom byla taková firhačka z domácího plátna nebo jak holt kdo mněl. Za tou byla zakrytá šestinedělka. U nás Havlíková a potom mlnářka, dyš byly v šestineděli tak mněly přes postel sametový záclony.“

(Zpráva ze Šnapoušova, okres Přeštice.)

Zapsala Marie Lábková, důch., Plzeň.

Bylo by vítané takováto líčení rozhojnit, neboť především místní příslušníci mohou je zachytit a vylíčit. Buď sami prožili tyto vztahy a poměry nebo je dobře znají ze svého okolí. Upozorňuji proto na ně zvlášť důtklivě a vznáším prosbu o další příspěvky. Nejlépe se osvědčilo načrtnout vlastní zážitky anebo citovat přesně slova vyprávěčů. Někteří naši dopisovatelé dovedou líčit zvlášť živě a výstižně. V takovém zachycování vynikla Marie Lábková z Plzně, jejíž příspěvky bych přirovnala k jedinečným kdysi zápisům Augusty Šebestové „Lidské dokumenty“. Zařazuji ještě další její ukázky:

„Podruzi nemněli žádnou cimru, depa, ty bydleli kolik rodin spolu. Táta dělal vobyčejně pacholka u pár volů, máma dojila krávy a děti byly jen tak v košílkách na slámně. To uš byli ale všický na to tak zvyklí.“

(Zpráva ze Šnapoušova, o. Přeštice.)

Otázka o výbavě: „Abych Vám řekla, lidi dobrý, jak to bylo, dyš mně vezli roucho. To se vezlo na vypleteným voze, to byl řasuněk s' modrejma rárama. To byl tady v čísle vosum Čiperpa, kterej dycky roucho vozil. Von mněl dvě koně a dvě si eště vypučil a jel štyrma. Tak napřed dali do toho řasuňku ten skleník a nato roucho. To se přikrylo poslankou, ta se přeložila na pul. Nu a pak se jelo... Vzali to po silnici a tak se za nima dívam, kam je čert nese? Dyť voni jeli až na Kyšickéj vrch a ničky zas na Klabavu a ničkyť teprve sem. To byla cesta! A takovej sněh! Lidi dobrý, dyť u nás plavala sednice, co se tam toho sněhu nanaslo!... Voni to roucho vozili každé nevěstě. Depa dneska, já nevím jak ty peřiny převážejť, dyť aby to řák vozili v noci? anebo mají jenom deky. Nikde není vidět ničeho nic... Dyš se vozilo roucho, i dyž mněl každej plný ruce práce, tak se se řším praštilo, to se uš volalo: »Poběšte honem, at to vidíte.«

(Zpráva z Ejpovic od Anny Brožové.)

Zapsala Marie Lábková, důch., Plzeň.

S tím souvisí zachycení informací, proč se které formy kde vyvinuly nebo udržely, tedy zachycení podmínek, které určitým formám daly vznik nebo opodstatnění. Např. v tkalcovských rodinách se musilo šetřit místem, když v jediné světnici stál jeden-dva stavy a tkadlec tam musil i snovat, proto byly leckde stoly sklápěcí, poměrně dlouho se uchovávaly závěsné kolébky, které zabraly málo místa a lidé spávali na zemi nebo na peci. Takové zajímavé údaje zaslali např. Fr. Jandová z Vysokého n. Jiz., Jos. Dynter z Ohnišova u Dobrušky, Jos. Matějka z Hradčan u Volyně, Jan Korejs z Javornice u Rychnova n. Kn., Jos. Kolář z Dívčic aj.

V návodu k dotazníku prosili jsme, aby údaje byly datovány, aby bylo určeno, ke které době se vztahují a jak se v určených obdobích předměty a jejich využití měnilo, kdy který jev začal a kdy zase mizel nebo zanikl. Nejvíce pozornosti věnoval těmto zřetelům dopisovatel z Českých Heřmanic V. Šváb:

„Lenochu (tj. židle) používalo se všeobecně v selských jizbách i v šenkovních místnostech asi do r. 1900, pak nahrazen židlemi truhlářskými... Lavice rozkládací se zde používaly asi tak do r. 1910, hlavně v chudších rodinách a četnějších, kde měli málo pohodlí a místa... Kolébky dřevěné používaly se tak do let 1890, později byly nahrazeny kočárky, u chudších lidí vozíky... Četnější rodiny tísnily se ve světnici na jedné posteli nebo na noc stlaly po lavicích apod. »baráky« na spaní, zatím co stály v druhé světnici neb komoře postele vystlaných peřin. To se dělalo do doby kol r. 1910“ atd.

Neobyčejně vítané jsou zprávy o výrobě, konstrukcích a nástrojích k jejich výrobě používaných. V tom směru archiv získal cenné zprávy především od Jana

Matuly ze Sklenova, Jana Koreše z Vacova, Vratislava Bělka z Vladislavě a Karla Párala z Babic u Brna, ačkoliv i řada jiných dopisovatelů přispěla cennými zprávami a kresbami konstrukcí, např. Vilém Máca z Tišnova, Fr. Švinger z Dol. Bukovska, Adolf Mezlík z Měřina aj.

Organizací sběru se nad jiné zasloužil Bohumil Pospíšil z Čáslavě, který opatřil a zaslal zprávy z 9 různých obcí svého okresu. Zřetelně se tím ukázaly zajímavé rozdíly mezi některými obcemi. Větší počet obcí zahrnuli do svého výzkumného rayonu i Frant. Matýsek ve Vlachovicích n. Vl., Rudolf Kús v okresích Sušice a Vimperk a Jaroslav Mackerle v Jevíčku.

Využití vnitřního prostoru ve světnici a ustálená místa k sedění pro různé osoby v rodině a návštěvníky pěkně vylíčili např. Miloš Kulišťák z Rožnova, Zdenka Horálková z Javorníka, Ludmila Hořká z Kravař na Hlučínsku, V. Matoušek ze Starého Rožmitálu, Frant. Hanzelka z Kopřivnice i jiní.

Nakonec chci zdůraznit důležitost ještě dvou hledisek, o kterých jsem se dosud nezmínila: to jsou údaje o osobách výrobců a údaje historické. O osobách truhlářů v souvislosti s pohledem na historii truhlářství v Kralovicích uvažoval Antonín Vašmucius. Shledal staré prameny, především cechovní knihy a gruntovní knihy a z nich vypsál zprávy o truhlářích. „V Kralovicích je zmínka o truhláři teprve r. 1783, je jím nějaký Fryček, který pracoval v klášteře v Mar. Týnici. První truhlář v Kralovicích usadil v letech 1834—1836. Byl ze Stražiště a jmenoval se Soukup, v r. 1837 zemřel. Vdovu po něm si vzal truhlář Jan Engelthaler z Lozy r. 1839. Při jedné cestě z Plas byl zraněn povozem, zranění podlehl a r. 1867 zemřel. Ten u nás vyráběl onen nábytek, který se v muzeu nalézá. Živnost po něm převzal syn Antonín, který provandroval Německo a pracoval na uměleckém truhlářství... Opustil výrobu malovaného nábytku a tvořil nábytek jiný co do zpracování dřeva i architektury...“ Ant. Vašmucius, Kralovice.

Lituji, že místo, vyhrazené tomuto číslu našeho zpravodaje o dopisovatelích, nedovoluje uvést více příkladů, zatím jsem upozornila jen na některé podle pořadí, jak odpovědi přicházely, ačkoliv i ostatní zážení dopisovatelé se zasloužili a poslali mnoho cenných zpráv. Těším se, že budou otištěny postupně v číslech dalších. A zejména se těším na další zájem a spoluúčast dopisovatelů i z jiných krajín. V příštím čísle chceme uveřejnit i seznam všech dosud přihlášených dopisovatelů.

D. S t r á n s k á

VYPRACOVÁNÍ A SJEDNOCENÍ NÁRODOPISNÉ TERMINOLOGIE

Vývoj naší národopisné práce v minulosti vyžadoval především, aby byly shromážděny údaje o životě lidu, a mnohdy popisovali jej laičtí zájemci. To přivedlo k tomu stavu, že v pracích se používalo často místních výrazů k označení různých předmětů a jejich typů a některé vešly i v odbornou terminologii, ačkoliv jsou to názvy, kterých lid užívá jen na omezeném teritoriu, kdežto jinde jsou výrazy pro tutéž věc jiné. Některé termíny národopisci převzali z jiných disciplín, např. z architektury.

Už dávno cítili jsme potřebu vybrat odborné termíny a sjednotit se na nich, zejména kdo pracoval na syntetických dílech, opustiv popisné pole místních monografií. Je třeba, abychom všichni užívali stejných termínů, aby každý rozuměl přesně, co si pod kterým termínem představovat, a aby i pro cizinu a překlady byly naše termíny jasné a jednoznačné.

Na první schůzi Společnosti čs. národopisců v červnu 1956 přednesla jsem tento návrh, rozeslala pak výzvy a ustavila se komise pro uvedení akce v život. V kolektivu pro studium lidového oděvu předložila jsem první návrh na základní termíny z oboru lidových krojů a nyní připojuji jen některé náměty jako podklad k diskusi. Jde o to, abychom se dohodověli zejména s moravskými pracovníky a ev. i slovenskými, pokud to bude možné se sjednotit na týchž termínech, abychom se vyhnuli mnohoznačnosti pojmů, ujasnili si typy a pojmenování pro ně a neztráceli přesnost jejich rozdílu v pojmenování z dialektů.

V tomto návrhu, který musí být co nejstručnější, upozorňuji jen na některé výrazy, další rozešlu odborníkům písemně. Bude pak záležet na odbornících samých, jakou odezvu návrh vyvolá a s jakými dalšími problémy se sami přihlásí; bez jejich aktivní spolupráce nedospějeme k cíli a nejasnost v odborné literatuře potrvá.

Prvním krokem bude

a) Oživení terminologické komise,

b) Dále v rámci této komise nebo z jejího pověření necht se ustaví kolektivy jednotlivých oborů nebo ty, které existují, necht přijmou nový úkol odborné terminologie ve svůj program. Tyto kolektivy se budou starat o projednání termínů, ev. pověří určitého jednoho nebo více pracovníků vedením akcí v té věci, aby aktivita byla vzbuzována.

c) V další řadě je třeba podkladů k diskusi, tj. návrhů pro termíny a upozornění na problémy; ty mohou vycházet od předsednictva, ale i z řad pracovníků. Bylo by možno žádat, aby k tabulkám typů, které by se předložily, všichni připojili svoje návrhy termínů, ale považuji za účelnější a kratší, aby někdo na podkladě obsáhlejších zkušeností podal hned návrhy v tom směru, ke kterým odborníci se pak vyjádří. V některých oborech bude asi žádoucí podat přehled dosavadních používaných termínů a odůvodnit jejich větší nebo menší vhodnost; takový případ bude myslím v oboru sídel anebo orného nářadí. Takovéto návrhy by se rozeslaly všem pracovníkům a zájemcům v dotyčném oboru a bude pak záležet na jejich zájmu a ochetě, urychlí-li se projednání návrhů a nebudou-li výsledky oddalovány liknavostí. Bylo by vhodné, aby úkoly ty byly pojaty do pracovních plánů pracovníků a byly termínovány, aby bylo stanoveno datum schůzí, na kterých návrhy i odpovědi budou projednávány. Každý odborník necht má možnost k návrhům se vyjádřit.

d) Kromě porad v kolektivech a písemného styku necht se pojedná o návrzích, ev. výsledcích jednání na společné poradě se slovenskými pracovníky, po případě za přítomnosti jazykového poradce, a ujedná se dohoda v terminologii.

e) Terminologii v odborných kolektivech vybranou necht se pak zabývá ústřední terminologická komise, aby bylo dosaženo jednotnosti v názorech i systému a zabránilo se nejasnostem, velké rozdílnosti a neúměrnosti.

f) Přijatou terminologii bude nutno publikovat buď odděleně podle oborů nebo pohromadě ze všech oborů hmotné kultury a teorie nebo i z folkloristiky v nějakém slovníčku nebo sborníčku s nákrasy.

g) Konečně bude nutno pak ujednávat, aby přijaté termíny byly všude zavedeny, zejména v ústavech, na katedrách university, museích, v redakcích časopisů, v odborných školách i na jiných, i venkovských pracovištích, aby se vžily.

Námět k diskusi. Termín „halena“.

Je známo, že v některých krajích tentýž předmět je nazýván různě a naopak též výraz znamená v různých krajích různé předměty nebo různé typy jevu. Z toho důvodu dochází v literatuře o krojích k nepřesnostem. Mezi takové objekty patří např. slova: halena, nohavice, spodky, živůtek, fěrtoch, šata aj. Pro počátek navrhuji k diskusi termín halena.

V různých okresech znamená slovo halena kabáty rozličných střihů a vzhledu. Navrhuji, aby termín halena zůstal vyhrazen pro dlouhý kabát ušitý z rovných dílů s velkým čtverhranným límcem na zádech, dlouhý a volný, který se někdy nosil i přehozený přes ramena. Naproti tomu pro kabáty s všítlými klíny bych nepoužívala termínu halena, i když v některých krajinách se tak říká. Kabáty, které mají trojúhelníkové široké klíny všité na bocích, čímž se kabát v prsou úzký dole zřetelně rozšiřuje, mohou být označovány jako kabáty typu župicového. Kabáty, které mají tři klíny v zádech anebo od tří švů v zádech se klínovitě rozšiřují, jsou dlouhé a volné, označovala bych opisem — kabáty s klíny v zádech. Huňa je kabát z jednoho kusu sukna (nebo guby), který má jediný šev vodorovně na prsou. Kabáty s rozstřiženými šosy jsou šosáky.

D. Stránská.

PŘÍSPĚVKY Z VÝZKUMŮ

NECIČKY JAKO KOLĚBKA.

Když jsem shromažďovala v r. 1949 doklady o lidovém životě pro sbírky národopisného odd. Nár. muzea v okolí Písku, slyšela jsem, že se používalo neciček jako kolébky, obdobné zprávy jsem slyšela i na Valašsku, kdež jsem sbírala údaje při studiu nábytku. Nyní při výzkumu zátopových oblastí na Vltavě a Otavě jsem zprávy ony rozhojnila a vhodného doplnění se jim dostalo i pomocí dotazníku o lidovém nábytku i z jiných českých krajin. Upozorňuji na ně i jiné sběratele a prosím o další zprávy.

Necičky, kterých se pro dítě použilo, byly vesměs obvyklé necičky na zadělávání těsta, dlabané z lipového dřeva. Takové necičky byly obvyklé ve všech našich krajinách a někde se jich používá dodnes. Ve vesnických domácnostech mívávali jich několik, ve statcích celou řadu, větších i menších a do některých ukládali i mák, krupky, ovoce aj. Obzvláště se jim hospodáři vysekávali sami z lipových špalíků, ale zhotovovali je i koláři, i na jarmarcích bylo možno je koupit, kamž je někde vozívali výrobci z hor.

Týchž neciček se mohlo použít i pro maličké děti za kolébku. Pokud nás zprávy informují, dalo se tak ponejvíce v nejchudších rodinách, buď proto, že měli málo místa ve světnici, nebo měli zvláště mnoho dětí a ve sloupkové kolébce spaly větší z nich, nebo proto, že vůbec doma nenadělali v domácnosti mnoho „cárů“ a odbývali vše co nejjednodušeji, jak jen bylo možno. Někde v rodinách používali i sloupkové kolébky na kolébadlech i neciček, takové případy jsem zjistila zatím ponejvíce na Otavě a v Povltaví v píseckém a milevském okrese při studiu zátopových oblastí; oboje zhotovili otcové doma sami. V Podolsku na Vltavě např. vypravovala stará chalupnice Anna Švihlíková, že nemluvnata kladli do neciček asi po 6 týdňů, než povyrostla, proto, aby i s necičkami bylo možno položit je na stůl, kde bylo tepleji než při zemi, a když děcko vrnĚlo, tak se s tím „zahejčkalo“; sama vychovala v nich 8 dětí. Když nemluvnĚ povyrostlo, dávali je pak ev. do kolébky. Ve Sv. AnnĚ starý chalupník Karel Gutvirt vzpomínal, že také dával svého maličkého synka do neciček, aby ho mohl houpat: do neciček vavřel „podouště“, na ně položil kluka, kolem uvázal dva provazy, které ještě spojil navzájem, aby se nerozbĚhly, nesklouzly a všecko to zavĚsil ke stropnímu trámu, aby necičky visely nízoučko u země, aby děcko si neublížilo, kdyby spadlo, sám si lehl vedle a necičkami houpal — ale ve směru podélnĚm, podle osy tĚla dítěte, nikoliv napříč. Ve SmetanovĚ LhotĚ u Vráže stará výměnkářka mínila zase, že matky dávaly nemluvnata do neciček proto, aby si nezvykla na kolébání a nedožadovala se ho pak v noci křikem; ale připustila, že neciček používali leda jen nejchudší. V Hladné u Písku dávali v některých chudých rodinách děti do neciček ještě v třicátých letech našeho věku, v některých rodinách jich pro děti vůbec nepoužívali. (M. Husová.) V dotazníkové akci dostalo se nám zpráv o tomto využití neciček i z okolí Pardubic (z Rosic od Ladislava Fejkuse a z Dražkova od Jaroslava Kačírka), z okolí Kralovic od Antonína Vašmucia. V DražkovĚ dopisovatel vzpomínal, že sám byl odchován kolem r. 1900 v necičkách, zatím co mladší bratr kolem r. 1910 byl kolébán už v kolébce; vzpomínal i na svého otce kováře, rodem z Lišice u Kutné Hory, kterak říkával: „dřív se nenadĚlalo takových cerátů a byl sem šťastným, když sem byl tátou“. Ve Velkých Karlovicích na Valašsku výměnkář Pavel Macešek také mi r. 1956 popsal, jak chudí dávali děti do dlabaných neciček, i v jeho rodinĚ tomu tak bylo, a vyličil rozmarnĚ, kterak necičky sloužívaly pak i dalším účelům, které se rodičům nezamlouvaly: kterak děti se v necičkách klouzávaly na ledĚ, až je prodřely, takže necičky skončily pak v plotně; proto mi je nemohl ukázat k ofotografování. V FojtkĚ zaslal zprávu o nich z Jablůnky u Vsetína a J. Matula z Hukvald. Dr. J. Svobodová slyšela o nich na zapadlých samotách v Morávce u Frýdku, uprostřed dědiny se na ně lidé nepamatovali. V MořkovĚ* u N. Jičína děti do necek nekladli, ale koupali je v nich. V literatuře máme zprávu o použití neciček za kolébku z Chodska, kde Fr. Hruška už r. 1894 popsal, kterak chodští dřevorubci si je zhotovovali a dávali do nich i nemluvnata.¹⁾

¹⁾ Český lid III, 1894, str. 13.

Dlabaných neciček za kolébku se tedy používalo ještě počátkem 20. věku v různých krajích Čech i Moravy k ukládání nemluvnat. Ku přenášení jich však nesloužily. Ptáme se se zájmem, jsou-li to přežitky dávných kolébek ze špalku? Kdysi totiž v starších stolecích používalo se prajednoduchých kolébek, vysekaných ze špalku na způsob korýtek se svíslými čely. Ukazují nám to staré miniatury z 15. a 16. století, z nichž některé jsem zařadila dále v oddíle Příspěvky z archivů. Mladší doklady však zatím nemáme a tedy chybí zatím souvislost tradice.

Pokud jde o novou dobu, o konec 19. a 20. století, nutno obrátit pozornost i k některým jiným okolnostem: jestliže se jev ten vyskytoval tak hojně, ba někde takřka obecně, třebaže v rodinách nemajetných, musil vyhovovat obyvatelům a životu po více stránkách a nedál se jenom z konservativnosti. Vysvětlovala bych to jednak důvody, jež informátoři sami naznačili: necičky zabraly málo místa, hodily se pro nejmenší nemluvně, když o rok starší sourozenec zabíral ještě kolébku, bylo možno položit děcko na stůl výše od studené země. Odůvodnění je i v tom, že náš venkovský lid vůbec velmi rád používal všech i nejjednodušších zařízení mnohonásobně ke všemu, k čemu se hodí, takže objekty neměly jen jeden účel, ale celou řadu. Když matka šla na pole, položila maličké dítě na poli třeba do opálky (Kamenice u Humpolce, zpráva Josefy Pinkasové). Ze Žarošic u Ždánic dostalo se nám v odpovědi na dotazník zprávy od Václava Broukala, že matky položily doma dítě v peřince zavínuté třeba i do chomoutu, aby nespadlo a pevně leželo v jeho ohrádce, a to se nedálo v rodinách chudých, nýbrž naopak jen tam, kde měli koně. Víme, že velmi často dávají matky dětátko do prádelního koše, než si pořídí kočárek. Zkrátka sáhne se po tom předmětu, který vyhoví žádanému účelu, i když vlastní funkce objektu toho je původně jiná. Necičky se k uložení kojence hodí z mnoha důvodů, všude je měli a proto se jich hojně používalo. Všude jsou to však necičky na zadělávání a běžných tvarů se sploštělými přečnívajícími konci, aby je bylo možno přenášet. Velikost neciček pro dítě musila obnášet asi 1 m délky nebo i více, výška se rovná obvykle polovině šířky, protože byly vysekaný z půlky kmene, sploštělé konce přečnívají obvykle o 4—15 cm zaoblenou část, která je strmější nebo povlovnější, obléjší nebo plošší podle chuti výrobcovy. Nikde jsem však neviděla ani se nedoptala na necičky, které by měly konce svísele seseknuté; takové tvary se vyskytují nyní jenom u korýtek. Také jsem neslyšela jiného názvu pro ně nežli „necky“, „necičky“. „Kolébky“ jsou jen truhlíky na kolébadlech, ve stojanu apod.

Při tom tradice dlabaných kmenů nemusí být bez významu. Na našem venkově se dlabaných nádob apod. používalo hojně do 19. věku, někde jich používali nebo je dokonce vyrábějí podnes. Sloužily ponejvíce na úschovu obilí, dále jako koryta, obruba studánek, vodovodní potrubí, včelí úly, ve Slezsku na uzení jako „udoky“ a pro jiné potřeby. Ale nebyly jedinou příčinou, proč se neciček za kolébky použilo. Např. v okolí Jablunkova, kde si lidé podnes zhotovují z jednoho kmene „udoky“, dlabaných neciček za kolébku nepoužívali. Starý Jan Sikora v Hřavě možnost takovou rozhodně odmítl a na přímou otázku řekl: vždyť dítě by se v tom překlopilo, necičky jsou prý moc nízké; používali jich ke koupání nemluvnat, protože se nerozesýchaly jako bednářské nádoby, ale ne k uložení dětí. V Póltavě naopak ženy říkaly, že ke koupání dětí se necičky na těsto nehodí, protože jsou nízké, a koupávaly děti v dřevěných bednářských vaničkách.

Nepřečeňovala bych tedy tradici dlabaných kolébek ani archaičnost využití neciček, dokud nebudeme mít souvislou řadu historických dokladů. Zatím zdůrazňuji snahu mnohonásobně využít zařízení, která jsou po ruce a také se hodí.

D. S t r á n s k á

PŘÍSPĚVKY Z ARCHIVŮ A KNIHOVEN

KOLÉBKA VE TVARU KORÝTKA

Na vyobrazeních ve starých rukopisech, na freskách apod. zachyceny jsou mnohdy doklady o životě lidu v starších stolecích. Je sice pravda, že malíři přejímali mnohdy nejen sužety a komposice, ale i podrobnosti z cizích pramenů; avšak mnohdy zpodobovali svoje okolí. Na mnohých našich starých miniaturách vidíme kolébky vydlabané z jednoho špalíku, zvláště ve scénách Narození Panny Marie. Scény ty byly opakovány v celé



Obr. 1. Kolébka necičková. Miniatura z ruk. *Pontificale Albrechta ze Šternberka z roku 1483, iniciála O. Kristovo narození. Fot. z Fotoměřického ústavu v Praze.*



Obr. 2. Přenosná kolébka. Obrázek z ruk. *Bible krále Václava IV. z doby 1390—1400. fol. 66, scéna, jak Židé táhnou z Egypta. Fot. z Fotoměřického ústavu v Praze.*

kulturní Evropě podle některých předloh, ale mnohdy právě ony scény vábily malíře, aby je realisticky zobrazil podle současnosti. V některých našich pramenech vidíme velice jednoduché kolébky, vysekané z jednoho špalíku na způsob korytek, a můžeme věřit, že se jich u nás kdysi používalo. Nejen pro primitivnost,¹⁾ nejen proto, že technika dlabaných nádob a náradí byla u nás kdysi velmi běžná,²⁾ ale i proto, že je dosvědčena vykopávkami dlabaných rakví v hrobech.³⁾ Starých vyobrazení dlabaných kolébek je více, než reprodukuje, a upozorňujeme zatím na dřevoryt v Severýnově bibli, vydané r. 1527, na kterém je nakreslena Eva s dítětem a takovouto kolébkou u nohou, a na vyobrazení v rukopise Zrcadlo spasení z poč. XV. stol.⁴⁾ V bibli krále Václava IV. zobrazena je maličká kolébka, která má plná svislá čela, do kterých jsou zasazeny kolmo destičky, tvořící zaoblený poloválcový truhlíček, a rohy čel vybíhají ve výběžky, snad proto, aby se při kolébání kolébka nepřevrhla, snad proto, aby bylo možno ji zavěsit. Viděla jsem kolébku obdobného tvaru r. 1934 ve Ždiaru pod Tatrami, jenže destičky byly k čelům přibity a pro zavěšení sloužily 4 otvory v postranicích; bylo však možno posadit truhlíček ten i na kolébadla, beze sloupků. Dítě však v takové kolébce přenášeno nebylo. Na votivním obraze Gerlovské rodiny z r. 1693 v Sušici v hřbitovním kostelíku P. Marie je zobrazena rodina donátora a před klečícími členy leží nemluvnátko v bělavé nádobě mísovitého tvaru, která připomíná necičky.

Rádi uvítáme další příspěvky podobných dokladů i písemné záznamy o kolébkách. D. S.

1) W. Pflug vyslovil mínění, že špalkové kolébky byly u evropských národů nejstarší. (*Die Kinderwiege, ihre Formen und Verbreitung. Archiv für Anthropologie N./F. Bd. XIX. 1923, str. 201, 202, 206, 208.*)

2) Srovn.: B. Novotný, Nejstarší plavidla na českých vodách. *Národopisný Věstník Československý XXXII. 1951, str. 253 n.*

3) Dětská rakvička z jednoho kmene byla např. nalezena v hrobě u hradu Prahy z poč. 10. stol. (*Archeol. Rozhledy 3, 1951, 101—104.*), dlabaná rakev pro muže byla vykopána ve Skalici na Slovensku. (*Sl. A. VII-1, 1959, 163.*)

4) Srovn. Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých (1894), str. 393 a str. 92.*

DOTAZY

SLAMĚNÁ POSTEL

Zasloužilý sběratel Antonín Tomíček z Litomyšle napsal před lety zmínku o zvláštních postelích z hůlek a rulíků slámy. Je to důležitá zpráva o zajímavém druhu nábytku, který byl zhotoven vplétáním slámy, rákosí apod. materiálu do dřevěné kostry, o druhu, který má veliké rozšíření v Evropě i dávnou a zajímavou historii. V našich zemích byl dosud málo studován, ale také se vyskytoval.

Prosíme vážené čtenáře, aby laskavě pátrali u starých pamětníků po bližších informacích, jak taková lože vypadala a jak byla zkonstruována, pro koho se jich používalo a kde stávala.

Zpráva Tomíčková zní: „... postele byly na kůlech, do země vražených, u postele čela a pelesti z rulíků slámy, kterými byly opleteny a propleteny dvě nebo tři hradbíčky“. (Ant. Tomíček, Jak se u nás stavělo a bydlelo. Zálesí XV. 1934—1935, str. 82.) D. S.

PALANDA

Slovo palanda má více významů, vždycky však je to nějaká vyvýšená plocha. Obvykle palandou je nazýváno velmi jednoduché pryčnové lože v konírně nebo společně ubytovně. Ale bývá to i police pro nářadí nebo sušení materiálu u různých řemeslníků, např. u hrnčičů, truhlářů, soukeníků. Zajímavé použití výrazu palanda bylo zaznamenáno v okolí Brna. Tam znamená výstupek před venkovním vstupem na půdu nebo horní komoru nebo ohrazené místo před vchodem do domu ve dvoře, zvláště tam, kde se terén svažuje; může to být i krytá chodba mezi budovami nebo při zdi stavení.

Prosíme čtenáře, aby laskavě posílali zprávy o palandě, zejména pokud kde byla v provozu v řemeslnických dílnách anebo je částí staveb. D. S.

DOTAZNÍK O PRACÍCH TRUHLÁŘSKÝCH.

Připravující souborné dílo o nábytku uveřejňujeme některé dotazy o práci truhlářské a prosíme o laskavé zjištění bližších údajů. Nejde jenom o údaje řemeslníků, ale i o zprávy o domácí výrobě, jak byly zhotovovány jednoduché kusy nábytku, jako např. židle, stoly, lože, truhly na obilí aj. Především jde o otázky technického rázu, ale budeme vděční i za všechny další údaje podle předchozího návodu pro studium řemesel a domácí výroby.

1. Jak byly spojovány desky u různých částí nábytku a jak se různé způsoby u vás nazývaly? Na sraz, na péro, na ozub, na cink apod.? Jak se říkalo spojování šindelovitému a srazu hran sešikmených? Připojte laskavě náčrty.

2. Jaký byl místní název pro hmoždinky? Jaké byly jejich druhy? Kde a na kterých součástech nábytku se kterých druhů používalo? (např. u truhel, desek stolů, sedadel židlí aj.). Připojte laskavě náčrty.

3. Jak byly zhotovovány dlaby a čepy u různých druhů nábytku a jaké byly pro ně názvy?

4. Jak byly zhotovovány profilace hran a lišty?

5. Čím se kdy různé části lepily? Vypište staré recepty klišidel.

6. Jakých barev se kdy používalo? Vypište laskavě staré recepty a upozorněte na receptáře.

7. Čím se kdy dřevo a nábytek natíraly, event. leštily? Napište recepty fermeží.

8. Má někde někdo šablony pro malování nábytku?

9. Popište rozličné nářadí, kterého se při výrobě nábytku a schránk různým účelům používalo, a uveďte všechny místní názvy. Připojte laskavě náčrty.

10. Jaké dřevo se ke kterému kusu nábytku hodilo, z které části stromu a proč?

Je možné, že v některých místech se nepodaří zjistit všechny údaje, ale uvítáme i každou jednotlivou informaci. D. S.

K OTÁZCE UMÍSTĚNÍ A ÚPRAVY TOPENIŠTĚ ZV. „KRB“ V ČECHÁCH

V Čechách v lidovém obydlí se uchovaly dodnes dva druhy topenišť, na nichž se zanáčoval volně planoucí oheň; je to jednak „ohniště“, jednak „krb“. „O h n i š t ě“ se nachází vždy pouze v síni buď ještě průchodní, nebo v „černé kuchyni“, vydělené to nové místnosti stěnou a dveřmi v její zadní části. Je to lavicovitý zděný přístavek pod ústím do pece, která kotví svou celou hmotou ve světnici. Nad ním se zvedá hluboký výklenek, opatřený ve zdi krytými průduchy odvádějícími dým do komína; je velkých rozměrů o šíři a výšce až 2 m a hloubce 1 m. Z ohniště se vytápí pec ve světnici a zakládá se na něm volný oheň k vaření pokrmů. V různých krajích pro toto topeniště užívá se rozdílných místních názvů: záhrob, pecina apod.

Naproti tomu „k r b“ je umístěn vždy ve světnici, a to vedle vstupních dveří směrem k peci. I to je výklenek, ale mnohem menší, obdélného tvaru, nahoře sedlovitě uzavřený, o rozměru 60—80 cm, vyhloubený do vstupní stěny. Na jeho dolní plošince (ne hlubší než 20—30 cm) se zanáčoval též otevřený oheň a dým z něho se odváděl nahoře krytým průduchem ve zdi do komína v síni. Na krbu se vařily nebo ohřívaly drobnější pokrmy a oheň tu sloužil ponejvíc k osvětlování světnice.

Zatím co „ohniště“ se uchovala dodnes nepozměněná v nesčetných případech, „krb“ v původní své podobě a funkci je už velmi vzácný. Zbyly po něm ve světnici již jen stopy v tzv. „poličkách“, tj. pozůstalých po nich výklencích, nahoře však již při zazdívání průduchů pro dým zarovnaných a opatřených prkénky pro ukládání nádobí a kuchyňského nářadí. Není však pochyby, že „krb“ byl v Čechách obecně běžným a užívaným zařízením do 2. pol. 19. století, tj. do té doby, než se obecněji začala k peci ve světnici přistavovat kamna s plotnou na vaření a kdy se k svícení začalo užívat místo loučí oleje a petroleje.

Popsaná tu úprava „krbu“ byla obecná a je místy také v původní podobě dosud uchována. Ale při terénním výzkumu v zátopové oblasti při stavbě přehrady vodního díla Orlík jsme se v r. 1957 v obci T ě c h n i č i (okres Příbram) setkali s krbem zcela jiné, jinde dosud nedoložené podoby, a sice v sroubené chaloupce čp. 10, pocházející z konce 18. stol., umístěné mimo obec v lese o samotě, uchované ještě v původním stavu. „Krb“ je tu umístěn v komoře, která byla zřejmě až později upravena na obytnou světničku tím, že do ní byla vestavěna pec, vytápěná z černé kuchyně, vydělené ze síně v zadní její části. Není to však výklenek ve zdi (jak byl výše popsán), nýbrž samostatně stojící topeniště vedle vstupních dveří při peci. Připomíná svou úpravou spíše krby známé ze Slovenska, např. z Oravy. Je vybudován na vyzděném podstavci asi 1 m vysokém a tak i dlouhém a jen 50 cm širokém. Nahoře v přední jeho polovici (při dveřích) je opatřen volnou plošinkou sloužící za otevřené ohniště, zatím co v zadní polovici je zcela překryt do polokruhu vyklenutou hliněnou stříškou, sahající do výše asi 50 cm, jakoby malou píčkou, určenou k zachycování dýmu, který se odvádí z ní průduchem ve zdi do komína v síni. Na tomto krbu se zakládal otevřený oheň, při němž se vařily drobnější pokrmy v nádobách opatřených 3—4 nožkami a jím se osvětlovala světnička při večerních pracích; a to i potom, když se k peci přistavěla kamna s plotnou. Proto se tu udržel tento krb dodnes nezměněn. Vznik této odlišné formy krbu lze pravděpodobně vysvětlovat tím, že jej bylo nutno zřídit nově v komoře, když se měnila na obytnou světničku; protože však nový krb nebylo tu možno vybudovat v dřevěné vstupní stěně komůrky, přistavil se k ní krb nový ve formě samostatného přístavku, jak tu byl právě popsán. Výstavba normálního krbu by si tu totiž byla vyžádala vyzdění vstupní stěny pro výklenek a pro vedení dýmových průduchů do komína, jak je to u běžných krbů obvyklé; a to by bývalo značně obtížné a nákladné. Proto tu přišli na jiný způsob formace a umístění krbu, konajícího však tytéž služby. Nevýhodou jeho bylo však to, že svým samostatným umístěním vedle pece ubíral světničce hodné místa z volného prostoru, čemuž se při jeho normálním umístění ve zdi předešlo.

Proto tento druh krbu, který tu byl zjištěn, je zatím jedinečným a odjinud není ani doložen ani popsán. Bylo by žádoucím zjistit, zdali byl takový samostatně stojící krb nalezen ještě někde jinde, případně zda se naň místní pamětníci někde pa-

matují. Upozorňujeme naše národopisné pracovníky na to a prosíme je, aby při svých výzkumech tomuto druhu krbu věnovali zvýšenou pozornost. Vzhledem k vzácnosti dochovalých krbů vůbec bylo by též žádoucí, aby naši spolupracovníci sdělovali nám všechny případy, kde se s ním ještě v původní formě setkali (např. v kterých obcích, s udáním okresu a popisného čísla domu nebo adresy pamětníka). V. P r a ž á k.

ZPRÁVY

VÝZNAMNÉ JUBILEUM AKADEMIKA PROF. JIŘÍHO HORÁKA

Akademik prof. dr. Jiří Horák, ředitel Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, dlouholetý předseda, nyní místopředseda, zakládající a čestný člen naší Národopisné společnosti Československé, dožívá se 4. prosince 1959 významného životního jubilea — 75 let. Akademik profesor Horák pracoval v naší Společnosti velmi aktivně od svého mládí, od studentských let, jako člen výboru, pak i jako dlouholetý jednatel a předseda i jako spolupracovník a pak redaktor *Národopisného Věstníku Československého*. Řídil tuto naši významnou, tehdy jedinou vědeckou revui s opravdovým úspěchem, a to po celé léta, zpočátku i pod skromnou rouškou spolupracovníka. Svoji podnikavostí a energií uskutečnil řadu akcí a prací Společnosti, např. národopisné sjezdy aj., a povznesl význam Společnosti i národopisu v domácím vědeckém prostředí i v cizině, kde svými živými styky získával našemu národu uznání a přední místo.

Je známo, že jádro bohaté vědecké činnosti akad. Horáka spočívá ve folkloristice, ve studiích o písních, které přinášely základní obrat v našem bádání. Obdobný význam mají i studie z druhého jeho stěžejního oboru, o slovanských literaturách. V posledních letech se věnoval hlavně ediční činnosti písní i prózy s vědeckými komentáři, a to i folkloru druhých slovanských národů.

Národopisná společnost československá vzpomíná vděčně zásluh i jubilea tohoto vynikajícího vědce, kterého s hrдостí počítá mezi svoje funkcionáře a příznivce, a přeje akad. Horákovi plné zdraví, svěžest a hodně životní pohody do mnoha dalších let plodné práce.

Redakce

NÁRODOPISNÝ VÝZKUM NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI ČS. V ZÁTOPOVÝCH OBLASTECH

Po revoluci připadl našemu národopisu nový, velmi aktuální úkol, tj. provádět systematické terénní výzkumy v oblastech, kde se budují velké vodní přehrady, při nichž dochází nejen k zatopení jednotlivých lidových staveb, nýbrž nejednou i celých osad a obcí. Tím jsou odsouzeny často k zániku pozoruhodné národopisné objekty, jejichž výzkum je třeba provést včas, ještě před dobudováním přehrady. Dochází tu také k hromadnému přesídlování obyvatelstva z jejich zátopou ohrožených původních sídel, které se zprvu jen zřídka přestěhovaly do společného nového, pro ně vybudovaného sídliště, nýbrž spíše přecházelo do rozmanitých míst, někdy od původního jejich sídla značně vzdálených, kde průzkum jejich předchozí lidové kultury byl již značně ztížen.

K stavbám přehrad dochází právě tam, kde před tím soustavnější národopisný průzkum nebyl ještě vůbec proveden. Kdyby tu tedy nebyl nyní uskutečněn včas, zůstala by oblast přehradou dotčená bez jakékoliv národopisné dokumentace a tento závažný nedostatek by se později nedal už nijak napravit. Proto ministerstvo školství již v r. 1952 k naléhavé žádosti pověřilo Národopisnou společnost čs. úkolem, aby v oblastech, kde se chystají přehrady, prováděla národopisný průzkum, a to především lidových staveb a hmotných památek, když nebylo možno provádět výzkumy komplexní pro jejich dlouhodobost a nákladnost. Národopisná společnost čs. se ještě téhož roku tohoto výzkumu ujala, a to v oblasti tehdy právě chystané přehrady vodního díla Slapy a později v území chystaného největšího vodního díla Orlický, jakož také na horním toku řeky Vltavy při Lipně. Mimo to provedla obdobné výzkumy při stavbě přehrady na řece Chrudimce u Křižanovic, jakož i na řece Svatce na Moravě u obce Vír, posléze též při stavbě přehrady ve Flájkách v sev.-záp. Čechách a při přehradě u Nekoře na Žamberecku.

Národopisný výzkum v oblastech zátopových se podstatně liší od průzkumu obcí v oblastech normálních, neohrožených zničením. Naráží zpravidla na obtíže, s nimiž se jinde nesetkáváme. Tam, kde se chystá výstavba přehrady, jde totiž o případ, kde hmotné objekty lidové kultury budou v dohledné době nenávratně zničeny, takže se k jejich eventuálním potřebným doplňkovým průzkumům nelze již vracet. Proto také dokumentační materiál a poznatky z výzkumu těchto oblastí získané nabývají neobyčejné hodnoty tím, že se stávají jedinečnými; po vybudování přehrady nezbude totiž ze stávajících tu dříve objektů již žádné jiné památky, než právě popis a zobrazení jejich v této odborné dokumentaci, tj. ve fotografických snímcích, v popisech, v náčrtech půdorysů a situací, provedených při výzkumu, pokud ještě existovaly. To je tedy vlastním specifikem průzkumů prováděných v zátopových oblastech.

Z toho vyplývá potom i další požadavek, a sice ten, že je nutno tyto výzkumy hned od počátku jinak zaměřovat, a to speciálně s tímto zřetelem. Nejvíce tu záleží na výzkumu lidové kultury hmotné, zejména lidových staveb, lidového zaměstnání a náradí při něm používaného, protože právě v těchto oborech dochází při zátopách ke ztrátám, které nejsou již nahraditelné. Ostatní obory, jako lidová kultura slovesná a společenská (např. vyprávění, písně, zvyklosloví apod.), dají se studovat případně i potom, např. u obyvatel přesídlených odtud do nových sídel. Takový výzkum od r. 1958 podniká v oblasti vodního díla Orlík např. Komise pro pomoc vodnímu hospodářství při Československé akademii věd, kde mimo národopisce se účastní výzkumu i umělečtí historici, archeologové, urbanisté a přírodovědci. Proto též je tu třeba studovat doklady hmotné kultury co nejúplněji, nejednou usedlost za usedlostí, zvláště pokud jde o stavby, protože ty se již před dokončením přehrady ničí. Tento zřetel též vyžaduje, aby výzkum byl prováděn co nejsvědomitěji a byl co možno pronikavým, aby nic pozoruhodného nezůstalo při něm opomenuto; např. aby byly vysledovány všechny specifické rysy, které zdejší hmotnou kulturu vyznačují oproti obcím sousedním, zátopou neohroženým, při čemž je třeba sledovat ovšem i rysy obojího společné. Jen tak je totiž možno určit, co bylo zvláště význačného na zdejších objektech a místně specifického. Zvláštní pozornost je pak nutno též věnovat místním zaměstnáním vázaným na tok řeky (např. v Povltaví), jako jsou voroplavba,¹⁾ doprava lodní, převoznictví, rybářství, formanství a práce v kamenolomech. I samo údolní zemědělské hospodářství má tu své speciální rysy, i včelařství, ovocnářství i chov drobného dobytka.

Také sám charakter údolního osídlení, např. na střední Vltavě, je tu podstatně jiný, než v obcích náhorních, spíše rovinných. Její tok vytvořil tu za tisíciletí hluboká údolí, obklopená z obou stran prudce k samým břehům spadajícími a většinou skalnatými stráněmi. Nebyla to tedy oblast příznivá k budování rozlehlejších obcí, neboť míst, kde se tu břehy rozšiřují v příhodné planinky a terasy pro osídlení, je tu málo. Setkáváme se tu proto převážně jen s menšími osadami a zvláště početnými samotami při toku řeky roztroušenými, umístěnými kde se jen dalo, i na úzkém břehu pod skalami, a rozmístěnými i po stráních. Usazovali se tu z toho důvodu ponejvíce jen drobní zemědělci nebo bezzemci, jejichž život byl úzce spjat s řekou, jako např. mlynáři, voraři, lodníci, převozníci, rybáři, dělníci v lomech apod. Při řece byly tu pak také početné vorařské hospody, mlýny, dříve i solnice a sýpky, kde se převážně zboží ukládalo. Těmito podmínkami je zdejší výzkum také podstatně ztížen. K zdejším samotám ano i osadám nevedou zpravidla žádné lépe upravené cesty. Také rozložení sídel po obou březích při poměrně malém počtu přívozů a mostů činí výzkum nesnadným.

Velmi mnoho záleží též na tom, aby zátopový výzkum byl prováděn včas; tj. v období, pokud místní obyvatelstvo své usedlosti ještě obývá a žije tu v normálních poměrech. Kde se k němu přistupuje opožděně, když výkup usedlostí byl ze strany vodního díla již proveden a když se na usedlíky doléhá, aby se již vystěhovali, nebo když k výzkumu dochází až tehdy, když už svá sídla opustili, pak výzkum naráží na překážky skoro nepřekonatelné. Tu např. nelze ani spolehlivě zjistit, komu který objekt patřil, kdo v něm

¹⁾ Výzkumu voroplavby r. 1955 ujal se z podnětu Národopisné společnosti čs. a za její subvence dr. Václav Šolc za pomoci dr. Vladimíra Scheuflera a vypracoval o ní rozsáhlou studii, která je v rukopise uložena v archivu Společnosti.

bydlel, jaké měl popisné číslo, jaké bylo jeho vnitřní zařízení a vůbec ještě jiná rozmanitá data nepostradatelná k řádnému provádění výzkumu. Tím hůře je na tom ovšem výzkum dokonce tak opožděný, že střechy a krovy z budov jsou odneseny, valná část jich je pobořena nebo vůbec zmizela. A nejsou to vzácné případy, že se tak stává, protože teprve hodina dvanáctá rozhodla nejednou o tom, aby se uvolnily prostředky k provádění zátopových výzkumů.

Zásluhou včasné subvence ministerstva školství a kultury se Národopisné společnosti čs. podařilo, že většinu těchto výzkumů mohla provádět v době, kdy byly usedlosti v zátopových oblastech ještě osídleny; tak zvláště při stavbě mohutného vodního díla Orlík mohla zachytit sídliště ještě v jejich normálním stavu, pokud šlo o obyvatelstvo a budovy. Obdobně tomu bylo i při výzkumu vodního díla Slapy na řece Vltavě, na řece Svratce ve Víru na Moravě a též ve Flájích v sev.-záp. Čechách. Jen výzkum vodního díla Lipno na horním toku Vltavy bylo nutno provádět již za stavu, kdy mnoho jednotlivých budov a někdy i celých sídlišť bylo pobořeno nebo vůbec nepřístupno, protože šlo o území v pohraničním pásmu. Přesto i tu bylo možno zachytit značnou část stavebních objektů ještě v dobrém stavu a donést odtud velmi hodnotný dokumentační materiál.

Z výzkumů zátopových oblastí získaný materiál je velmi bohatý, rozmanitý a jedinečně cenný, neboť zobrazuje stav objektů ještě před jejich zkázou. Výzkumy byly zaměřeny v prvé řadě na lidové stavby a donesená dokumentace sestává především z fotografií budov. Zvláště významné stavby byly profotografovány nejen v exteriérech ze všech stran, ale právě tak i v interiéru, např. pohledy na úpravu místností a jejich zařízení. Byly takto fotografovány nejen budovy obytné, nýbrž i hospodářské a pohledy do dvorů; a také nejen celky, nýbrž i pozoruhodné podrobnosti, jako např. konstrukce, topeniště, nářadí, výzdoba apod. V obcích byly pořizovány i pohledy celkové, průhledy, návsi, ulice i skupiny domů; bylo zobrazeno i celkové přírodní prostředí sídlišť. K tomu cíli byly prováděny i snímky v přirozených barvách (diapositivní), zvláště pokud šlo o krajinný ráz nebo o objekty barevně něčím význačné, jako byly např. fasády a domové štíty zdobené plastikami neb malbou, pohledy na umístění sídlišť na březích Vltavy, vorová vaziště, převozy s pramicemi, jezy apod. Mnoho snímků zobrazuje také stále se měnící charakter toku Vltavy, a to v rámci celkového přírodního a kulturního prostředí s jeho rozmanitými druhy sídlišť, porostu a útvarů okolních strání, aby byl pro budoucnost zachován a co možná úplný obraz všeho toho, co tu po výstavbě přehrady nenávratně zmizí.

Mimo fotografické snímky obsahuje tato dokumentace velmi početné náčrty jednotlivých objektů a jejich podrobné popisy. Tak u většiny typických nebo jinak význačných budov (i hospodářských) byly pořizovány situační a půdorysné náčrty v měřítku, podle potřeby i řezy a kresby jednotlivostí (konstrukcí, ohnišť, vnitřního zařízení ap.) a kromě toho všechny pozoruhodnější stavby byly podrobně popsány, každá na zvláštním lístku, tj. formuláři s otázkami, jež tu jsou zodpověděny.²⁾ Na speciálních, tzv. heslových lístcích jsou pak popsány všechny speciální jednotlivosti a jsou tu charakterisovány v jejich typickém rázu po celé oblasti, např. jaký je tu typ domového půdorysu, situací a všech ostatních stavebních složek jakož i vnitřního zařízení a také jaká je povaha sídlišť, forma obcí apod.

Pokud při výzkumu stačil čas a naskytla se k tomu příležitost, byl sledován i hospodářský ráz zdejších usedlostí, způsoby zemědělské práce a při tom používaného nářadí a také způsoby stravování a místní zaměstnání obyvatel, speciálně oněch, pokud souvisí s řekou, jako např. vorařství, lodní doprava a šifařství, převoznictví, rybářství, formanství, práce v kamenolomu apod.; záznamy toho druhu jsou též uloženy v heslových lístcích.

Budování přehrad změnil podstatně nejen dosavadní přírodní charakter celé oblasti, nýbrž zasáhne velmi hluboce i do způsobu života lidí jimi postiženého; v důsledku toho nastávají tu i dalekosáhlé změny hospodářské, sociální a výrobní. Také těmto otázkám hleděla Národopisná společnost čs. věnovat svoji pozornost při svých výzkumech, sledující při nich nejen zřetеле odborně vědní, nýbrž praktické, využitelné v praxi, např. při bu-

²⁾ Jsou to formulář s textem, o kterém se dohodli pro jednotně organizované terénní výzkumy Ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, Národopisná společnost čs. a Katedra vývoje architektury.

dování dalších přehrad. Po vybudování hrází hladina zadržované vody stoupne, zaplaví celá údolí i s přítoky (např. na Vltavě i údolí Otavy až téměř k Písku), a vzniknou tu rozlehlá velká jezera. Obyvatelstvo z údolí řeky se musí přestěhovat do nových sídlišť a hledat tam zpravidla nová zaměstnání, protože starý tok řeky a možnosti obživy při ní zmizí. Většina z nich, zvláště drobnější hospodáři, chalupníci a domkáři i dělníci, jimž zemědělství bylo doplňkem jejich výživy a přílepkem při jiném výdělku, při přesídlení do nových sídlišť o tyto výhody přijdou; ti také nejtíže tuto změnu nesou, zvláště pokud jsou to starší lidé, důchodci a dělníci, jejichž příjem byl malý a sám k výživě rodiny nedostačoval; pokud žili ve svých původních usedlostech při řece, mívali při nich i malá hospodářství s kravičkou nebo aspoň s kozami, s políčkem, loukou a ovocnou zahradou, která jim zabezpečovala třebaš skrovnou, ale přec jen dostačující existenční základnu. Tuto jim neumožní sebe pěknější domek v novém sídlišti. Na to si také nejvíce stěžují, že při domcích není ani kousek políčka, že tu nejsou chlívky ani pro prase a tím méně pro kozy, ani žádná kůlnička, ani místo na ovocnou zahrádku; ani domek sám nevyhovuje jejich obvyklému způsobu bydlení, protože tyto stavby byly navrženy architektky neznalými místními a tradičními poměry a jsou spíše vilkového, městského rázu. To vše způsobuje, že zdejší lid, stavbou přehrady postižený, cítí se jakoby zcela vykořelen z dřívějších způsobů života, když jeho sociální poměry bez jeho viny se tak podstatně změnilly a vyžadují, aby si hledal zpravidla i jiný druh obživy, než na jaký zvykl v původních sídlech. Bylo by proto žádoucí, aby tyto zřetele byly brány v úvahu při plánování nových přehrad, aby se lidu jimi dotčenému co nejvíce vycházelo vstříc a aby právě ti nejpotřebnější byli co nejméně poškozováni.

Vzhledem k těmto zásadním proměnám nastávajícím v celém způsobu života lidu v oblastech, kde se budují přehrad, šlo při výzkumu Národopisné společnosti čs. především o to, aby se zachytil pokud možno věrný a úplný obraz hmotné základny, z něhož tento život vyrůstal, se speciálním zřetelem k lidovému obydlí a hospodářství; a to ve stavu, jaký byl podmíněn ještě původními přírodními poměry jejich sídlišť a z toho vyplývajícími hospodářskými, sociálními a výrobními podmínkami, které byly pro tuto oblast specifické. Při tom bylo sledováno i to, aby byl zobrazen též sám proces přeměny nastupující v životě a zaměstnání zdejšího lidu výstavbou velkých přehrad, i v jeho konečných výsledcích.

Nakonec uvádíme ještě několik konkrétních dat o dosud získaném dokumentačním materiálu ze zátopových oblastí. Obsahuje dnes přes 14.000 čísel (fotografií, půdorysných náčrtů, plánků, kreseb a podrobných popisů i heslových lístků), která jsou rozříděna podle jednotlivých zátopových oblastí; v každé z nich pak jsou tříděna dále podle okresů a podle obcí do nich příslušejících v abecedním pořádku; jednotlivé objekty stavební jsou pak v každé obci seřazeny podle popisných čísel, takže orientace o tom, co se tu z té které obce, okresu, či celé oblasti nachází, je přehledná a snadná. Všechno tento materiál je řádně archiválně zpracován a uložen v krabicích, evidován pořadovými čísly a zapsán v inventárních knihách a je k dispozici v kanceláři Národopisné společnosti čs. všem odborným zájemcům. Z jeho výsledků čerpají rozmanité instituce, jako na př. Vodohospodářské středisko, správa muzeí v příslušných muzeích okresních, kde se budují přehrad, zemědělské instituce, Památková správa, Československá akademie věd aj.

Bližší data o těchto výzkumech byla publikována v Národopisném věstníku čs. r. XXXIII. na str. 372—376. V. P r a ž á k

Vydala Národopisná společnost československá r. 1959

Adresa: Praha III, Všešrdova 2.

Řídí redakční kruh: Josef Beneš, dr. Helena Johnová, dr. Jaroslav Kramařík, dr. Vilém Pražák, dr. Drahomíra Stránská.

Hlavní redaktor dr. Drahomíra Stránská.

Tiskl Knihtisk 1, n. p., Praha 1, Malá Strana, Karmelitská 6.